

WOORD-WEDERWOORD

Een reactie

Luuk Van Waes

Op vraag van de VONK-redactie wil ik graag kort reageren op de bijdrage van Alex Wethlij over de invloed van de tekstverwerker op de taalkundige verzorging van teksten. Klinkt het thema in zijn titel nog als een open vraag (*'Tast de computer de taalkundige verzorging van teksten aan?'*), in de bijdrage zelf blijkt het duidelijk een retorische vraag. Wethlij komt namelijk tot de conclusie dat de tekstverwerker zorgt voor een toename van taalkundige ontsporingen in teksten.

Ik wil van het begin af duidelijk zijn. In deze reactie wil ik de stellingname van Wethlij niet weerleggen noch bevestigen. Ik wil gewoon uitgaan van drie mogelijkheden:

- (1) Wethlij heeft gelijk: de tekstverwerker heeft een negatieve invloed op de taalkundige verzorging van teksten;
- (2) Wethlij heeft ongelijk: of je nu met of zonder tekstverwerker schrijft, het maakt geen verschil;
- (3) Wethlij heeft een beetje gelijk.

In deze bijdrage wil ik even stilstaan bij elk van die mogelijkheden. Mijn doel daarbij is vooral te laten zien hoe we in het schrijfonderwijs rekening kunnen houden met een aantal specifieke kenmerken van het computerschrijfproces.

DE TEKSTVERWERKER HEEFT EEN NEGATIEVE INVLOED OP DE TAALKUNDIGE VERZORGING

In een onderzoeksproject hebben we voor de aardigheid eens 40 teksten voorgelegd aan een groep deskundige beoordelaars. De helft van die teksten was rechtstreeks op de computer geschreven; de andere helft was met pen&papier uitgewerkt en door ons overgetypt om de vergelijkbaarheid mogelijk te maken. Het betrof zowel brieven als rapporten. We vroegen de beoordelaars om telkens aan te geven of het al dan niet een tekst betrof die oorspronkelijk met een tekstverwerker geschreven was. We vroegen hun ook dat oordeel kort te motiveren. Uit de resultaten bleek dat de beoordelaars duidelijk niet in staat waren de schrijfmodus van de teksten te achterhalen. Wel viel op dat ze bepaalde

grammaticale fouten als argument aangrepen om de tekst een computerkarakter toe te kennen. Ook uit dit onderzoekje bleek dus dat er bepaalde verwachtingspatronen gekoppeld zijn aan de verschillende schrijfmodi.

Al kon die intuïtie in ander onderzoek niet echt worden hardgemaakt (zie Bangert-

Drowns 1993 voor een overzicht), toch blijkt er dus zoiets als een 'intuïtie' te bestaan bij tekstbeoordelaars dat bepaalde fouten meer voorkomen in de computermodus. De zes foutcategorieën die Wethlij uitwerkt, vormen waarschijnlijk een goede landkaart voor die intuïtie. En ook al zijn onderzoekers er tot nu toe nog niet in geslaagd aan te tonen dat er een negatieve (of

positieve) invloed is van de tekstverwerker op de productkwaliteit van teksten, misschien is het goed die intuïtie niet te negeren.

Om het probleem goed te situeren, wil ik eerst even refereren aan de inleiding van de bijdrage van Wethlij. Hij verwijst daar naar Nederhoed en mijn onderzoek, waarin gesteld wordt dat computerschrijvers in vergelijking met pen&papierschrijvers hun teksten intensiever bewerken in de eerste schrijffase (ontwikkeling van een eerste versie van een tekst) en minder in de tweede fase (herwerking van de eerste versie tot een definitieve tekst; zie ook Van Waes 1992 in het VONK-themanummer over schrijven). Wethlij merkt op dat hij "bitter weinig gevallen kan noemen waarin schrijvers in dit opzicht [= op het vlak van taalverzorging] hun tekst al schrijvende reeds zeer grondig hebben bewerkt".

Het klinkt misschien contradictorisch, maar als de conclusie van Wethlij correct is, moet de verklaring m.i. precies gezocht worden in de intensieve herwerking van de computertekst in de eerste schrijffase¹. Heel wat van de fouten zijn immers procesmatig te verklaren en vinden hun oorzaak in de grondige, maar fragmentarische tekstbewerking tijdens het uitwerken van de eerste versie van een tekst. Als de computer als schrijfinstrument wordt gebruikt, vindt gemiddeld 80% van de tekstrevisies plaats in die schrijffase, tegenover ongeveer 50% bij pen&papierschrijvers. Die veelvuldige aanpassingen in de computermodus – van inhoudelijke, taalkundige of vormtechnische aard – leiden er soms toe dat er woorden dubbel blijven staan of dat bepaalde woorden op een verkeerde plaats terechtkomen. De aandacht in dit herwerkingsproces is immers vaak heel lokaal gericht en wordt bepaald door specifieke revisiedoelen waardoor andere elementen over het hoofd worden gezien.

De remedie lijkt me niet om de leerlingen weer met pen&papier te laten schrijven. Dat zou trouwens weinig realistisch zijn. Integendeel, ik denk dat we hen vooral bewust moeten maken van de mogelijkheden en beperkingen van de tekstverwerker voor de verschillende schrijfdelen en schrijfactiviteiten (plannen, uitwerken en reviseren) in de verschillende fases van het schrijfproces. Zo moeten we hen duidelijk maken voor welke spellingproblemen de spellingcontrole een oplossing biedt en voor welke niet; moeten we hen erop wijzen dat een actieve spellingcontrole tijdens het typen de aandacht soms te zeer op het microniveau richt; dat

Heel wat van de fouten zijn immers procesmatig te verklaren en vinden hun oorzaak in de grondige, maar fragmentarische tekstbewerking tijdens het uitwerken van de eerste versie van een tekst.

Ik denk dat we de leerlingen vooral bewust moeten maken van de mogelijkheden en beperkingen van de tekstverwerker voor de verschillende schrijfdelen en schrijfactiviteiten in de verschillende fases van het schrijfproces.

een grammaticacontrole door de tekstverwerker niet alle congruentieproblemen kan oplossen; dat het gebruik van voorgedefinieerde stijlen allerlei opmaakconsequenties kan wegwerken etc.

Daarnaast wijzen de problemen die Wethlij opsomt m.i. vooral op slordigheid. Misschien ook niet echt toevallig, want hij vergeleek in hoge mate examenteksten (pen&papier) en oefenwerkstukken (computer). Misschien zijn studenten in een examensituatie toch iets meer geneigd om de puntjes op de i te zetten. De kracht van een tekstverwerker voor de meeste schrijvers is dat er op elk moment in het schrijfproces een verzorgde tekst op het scherm staat. De toegevoegde en geschrapte tekst zorgt niet langer meer voor een chaos op het blad. Overschrijven hoeft niet meer.

Maar natuurlijk schuilt precies ook hier een gevaar. We hebben met de computer het – meestal terechte – gevoel dat onze tekst al intensief bewerkt is en hij ziet er bij het laatste punt dat we zetten ook al heel netjes uit, zeker als we de opgemaakte tekst nog eens uit een kwaliteitsprinter laten rollen. Die afgewerkte indruk is echter misleidend en tegen deze verleiding kunnen we leerlingen maar beter duidelijk waarschuwen. Zo kunnen we hen duidelijk maken dat een laatste revisieronde met speciale aandacht voor allerlei (taalkundige) slordigheden in de formulering echt geen overbodige luxe is. Gericht zoeken naar zogenaamde woorden met een vage inhoud (zoekfunctie) of het (on line) uitwisselen van teksten met collega-leerlingen (*peer evaluation*) zijn zinvolle schrijfactiviteiten die de leerlingen een beter tekstbewustzijn in deze fase van het schrijfproces kunnen bijbrengen. Het is ook een manier om hen te leren hun eigen tekst van een afstand te benaderen en wijst hen op eventuele schermblindheid.

DE TEKSTVERWERKER HEEFT GEEN NEGATIEVE INVLOED OP DE TAALKUNDIGE VERZORGING

Een tweede mogelijkheid: Stel nu dat de conclusie van de meeste onderzoeksverslagen correct is (Bangert-Downs 1993) en de tekstverwerker inderdaad geen negatieve invloed heeft op de taalkundige verzorging van teksten. Niet eens zo'n vreemde conclusie. Want wie er taalbeheersingsboekjes van vóór het computertijdperk op naslaat, zal zien dat de meeste grammaticale fouten uit het rijtje van Wethlij ook toen al zeer uitvoerig werden behandeld en dat allerlei taalbeheersers en taalkundigen ook toen al klaagzangen lieten horen over het groot aantal fouten in geschreven teksten.

Kunnen we dan gewoon de tekstverwerker als schrijfmedium negeren? Het antwoord is duidelijk: nee, want de computer beïnvloedt wel degelijk het schrijfproces en er zijn ook allerlei aanwijzingen dat tekststructuren veranderen onder invloed van de computer.

Ik begin met het laatste element, de tekststructuur. Wie met pen&papier werkt, kan gemakkelijk een schema naast zich leggen terwijl hij zijn tekst uitschrijft. Of, als er geen schema is, kan hij de reeds geschreven tekst openspreiden om een overzicht te houden. Met de computer ligt dat anders. Daar zijn steeds maar een beperkt aantal regels zichtbaar op het scherm, waardoor we verplicht zijn de macrostructuur van onze tekst in hoge mate mentaal te representeren. Een extra cognitieve belasting.

Zo kunnen we de leerlingen duidelijk maken dat een laatste revisieronde met speciale aandacht voor allerlei (taalkundige) slordigheden in de formulering echt geen overbodige luxe is.

Uit het onderzoek over schrijfprocessen leren we dat ervaren schrijvers allerlei nieuwe manieren hebben ontwikkeld om dit probleem aan te pakken. Ik geef twee voorbeelden:

- (1) *gebruik van 'outliners'*: actief inzetten van externe structuurhulpmiddelen op de meeste moderne tekstverwerkers;
- (2) *variatie in procesopbouw*: afhankelijk van de inhoud en het schrijfdoel kiezen ervaren schrijvers voor een ander schrijfprofiel.

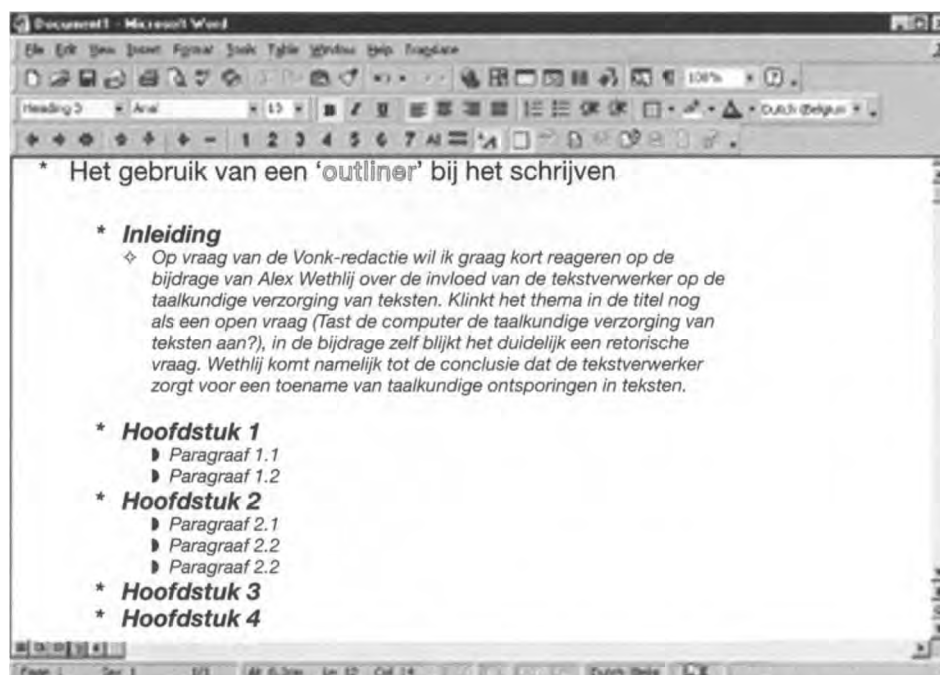
OUTLINERS OF OVERZICHTHULP

De meeste tekstverwerkers bieden de mogelijkheid om vooraf gedefinieerde *stijlen* te gebruiken. Op het eerste gezicht lijken die stijlen alleen maar op het opmaakniveau betrekking te hebben en ervoor te zorgen dat titels, tussenkopjes en citaten steeds op dezelfde manier gelay-out worden. Die

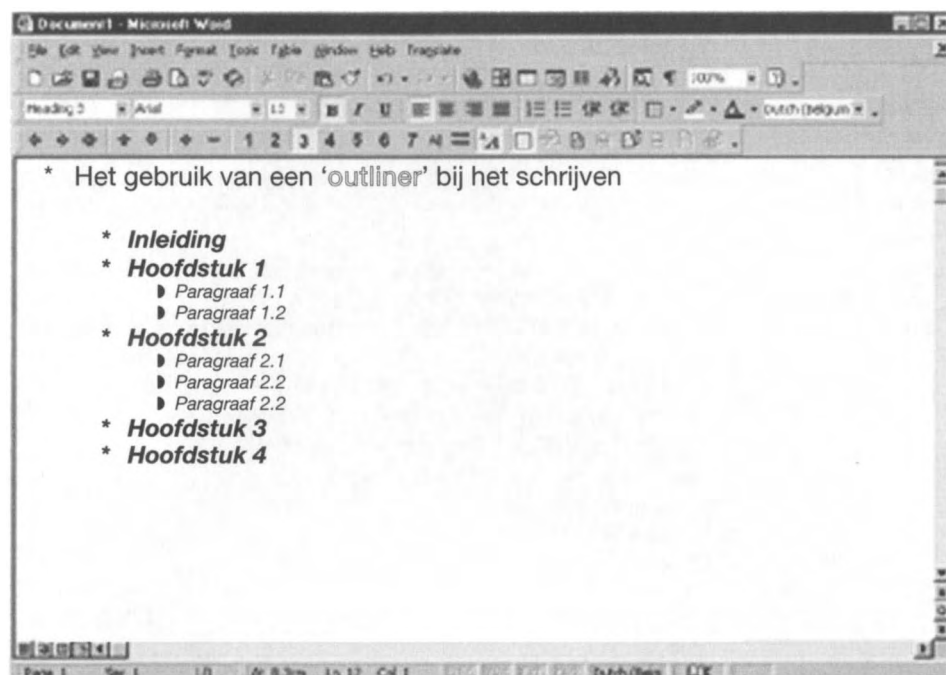
stijlen bieden echter ook ruimere mogelijkheden. Zo kunnen we in *outliners* of in de *overzichtweergave* stijlen gebruiken om een overzicht op de structuur van onze tekst te houden. We kunnen bijvoorbeeld dankzij die stijlen alle tussenkopjes tot op een bepaald indelingsniveau zichtbaar houden, zodat er tijdens het schrijven altijd een soort inhoudsopgave zichtbaar is. Ook kunnen we ervoor kiezen om in het hoofddocument alle tekst onder de tussenkopjes te verbergen en alleen de tussenkopjes op een bepaald niveau zichtbaar houden en uiteraard de tekst van de paragraaf waaraan we op dat moment werken (zie figuren 1 en 2).

Het is echter duidelijk dat we moeten afstappen van de mythe dat een tekst alleen maar tot stand kan komen als we achtereenvolgens de stadia 'schema – eerste versie – herwerking' doorlopen.

FIGUUR 1: Illustratie 'outliner' – schermafdruk van Word-tekst met zichtbare inleiding

FIGUUR 2: Illustratie 'outliner' – schermafdruk van Word-tekst met onzichtbare inleiding

Dit open- en dichtvouwen van de structuur biedt ons op elk moment een duidelijk overzicht van de opbouw van de tekst. Daardoor compenseren we enigszins de beperkingen van het beeldscherm en worden we als schrijver gedwongen een logische structuur uit te werken. Een bijkomend voordeel is dat de tussenkoppen de algemene leesbaarheid van teksten ten goede komen. Zeker bij oriënterend of zoekend lezen vormen zij een belangrijk hulpmiddel voor de lezer. Nu we steeds meer geconfronteerd worden met HTML- en XML-teksten via het web, is dit geen onbelangrijk voordeel.

VARIATIE IN PROCESOPBOUW

Professionele schrijvers hebben allerlei variaties uitgewerkt in de procesopbouw. Zo zien we dat de tekstverwerker veel meer

ruimte laat voor tekstrecyclage (het gedeeltelijk herwerken en aanpassen van teksten voor een andere lezer of schrijfdoel, bijvoorbeeld een sollicitatiebrief), maar ook voor verschillende schrijfstrategieën. In het ene geval blijkt een zogenaamde 'perfecte eerste versie' de meest efficiënte aanpak, dan weer opteren schrijvers voor een lineaire procesopbouw (schema – eerste versie – tweede versie) of voor een non-lineaire opbouw waarbij ze in stukken en brokken en zonder een duidelijk schema vooraf hun tekst tot stand laten komen (eerst de conclusie, dan een paar argumenten, een inleiding, en nog een argument bijvoorbeeld). Elk van die schrijfprocessen heeft zo zijn eigen wetmatigheden, maar bij een bewuste keuze en een goed gebruik van de tekstverwerker en zijn hulpmiddelen kunnen ze allemaal kwaliteitsteksten opleveren. Dankzij de tekstverwerker wordt het geen chaos op papier.

De computer betekende het einde van het overtypen en de met correctielak besmeurde bladen, maar alle andere aspecten van het schrijfproces bleven in handen van de schrijver.

Door die grote variatie in schrijfprocessen wordt het echt niet gemakkelijker om een goede procesbegeleiding te bieden in het onderwijs. Het is echter duidelijk dat we moeten afstappen van de mythe dat een tekst alleen maar tot stand kan komen als we achtereenvolgens de stadia 'schema – eerste versie – herwerking' doorlopen. We moeten leerlingen er in de eerste plaats van bewust maken dat voor welk schrijfprofiel ze ook kiezen, ze het plaatje altijd rond moeten maken en ze hun teksten vanuit de verschillende invalshoeken moeten leren bekijken: inhoud, opbouw, structuur, aantrekkelijkheid, grammaticale correctheid, spelling etc.

Vanuit deze invalshoek zijn de verschijnselen waarop Wethlij wijst, problemen van alle tijden en vragen ze de aandacht van de schrijver op een bepaald moment in het schrijfproces. Of die schrijver nu met of zonder tekstverwerker werkt, met of zonder spraaktechnologie, want ook dat laatste schrijfmedium heeft ongetwijfeld zo zijn eigen eigenaardigheden.

DE TEKSTVERWERKER HEEFT EEN POSITIEVE EN EEN NEGATIEVE INVLOED: EEN BESLUIT

Er is natuurlijk ook nog een derde weg waarbij we zeggen dat de vaststellingen van Wethlij een beetje correct zijn en een beetje incorrect. Niet dat die optie veel toevoegt aan de discussie, maar ze biedt me de mogelijkheid een korte conclusie te formuleren.

Wethlij geeft aan dat hij niet echt juichkreten kan uiten over de manier waarop computerschrijvers de Nederlandse taal verzorgen. Dat die verzorging een constante aandacht moet blijven – ook in dit computertijdperk – wil geen enkele leerkracht Nederlands in twijfel trekken. De computer heeft op dat vlak relatief weinig verandering gebracht. Misschien staan er dankzij de spellingcontrole iets minder fouten tegen de nieuwe spelling in een tekst, maar we moeten ons blijven realiseren dat de computer alleen maar in staat is het schrijfproces te faciliteren. Tegenover de continue overzichtelijkheid van de tekst op het scherm staat bijvoorbeeld de verleiding van de schijnbaar afgewerkte tekst. En zo blijkt ook dat tegenover de 'intelligentie' van spelling- en grammaticaconroles vaak een minder grondige laatste revisie staat.

Meer dan ooit echter ligt de lat van de schrijfdidactiek zeer hoog. Taalkundige verzorging van teksten moet hand in hand gaan met een verhoogde aandacht voor tekststructuur en tekstopmaak.

Maar ik denk dat het anderzijds ook belangrijk is de vele voordelen helder onder ogen te zien en de leerlingen verder te introduceren in een goede schrijfprocescontrole met de tekstverwerker. Die introductie moet niet in de eerste plaats technisch zijn, maar moet erop gericht zijn de technische mogelijkheden en beperkingen te verenigen met bewuste keuzes in de schrijfstrategie. De computer betekende het einde van het overtypen en de met correctielak besmeurde bladen, maar alle andere aspecten van het schrijfproces bleven in handen van de schrijver.

Eén ding is duidelijk: de computer is niet meer terug te dringen als schrijfinstrument. En wie veel correctiewerk te verwerken krijgt, zal er zeker niet rouwig om zijn dat de

ingeleverde teksten in elk geval heel wat prettiger ogen dan enkele jaren geleden. Meer dan ooit echter ligt de lat van de schrijfdidactiek zeer hoog. Taalkundige verzorging van teksten moet hand in hand gaan met een verhoogde aandacht voor tekststructuur en tekstopmaak. Niet langer vanuit een selectieve productbenadering, maar vooral in een bewuste begeleiding van het schrijfproces, rekening houdend met steeds evoluerende technologische context.

Ik wil sluiten met de slotbeschouwing uit de bijdrage van Wethlij:

"Ik schreef al dat er nog werk aan de winkel is. Mijn bedoeling was dan ook enkele concrete punten van onderzoek te signaleren.

De stelling dat computerschrijvers hun tekst al schrijvend reeds zeer grondig hebben bewerkt, hoef ik echter niet verder meer te ontzenuwen."

Ik hoop duidelijk te hebben gemaakt dat het bewerken van teksten op allerlei niveaus kan en moet gebeuren. Het feit dat er bepaalde taalkundige problemen blijven opduiken in teksten, wil dus niet noodzakelijk zeggen dat de tekst in één ruk, zonder enige revisie geschreven is. Integendeel misschien. Dat neemt echter niet weg dat het eerste deel van de conclusie correct blijft: er is inderdaad nog werk aan de winkel! Of is die winkel ondertussen een supermarkt geworden?

Luuk Van Waes
Universiteit Antwerpen
Vakgroep Taal en Communicatie (TEW)
Prinsstraat 13
2000 Antwerpen
luuk.vanwaes@ua.ac.be

Noot

- 1 Procesanalyses vormen echter geen verklaring voor al de gesignaleerde problemen. Zo vinden we in het pauze- of revisiegedrag van computerschrijvers op het eerste gezicht geen verklaring voor het kommaprobleem waar Wethlij op wijst. Als er te veel komma's na het onderwerp voorkomen, zou je immers verwachten dat de pauzes na het onderwerp gemiddeld langer zijn dan de pauzes na andere constituenten. Dat blijkt niet zo te zijn (Van Waes 1991). Wel treffen we gemiddeld langere pauzes aan op (deel)zinsgrenzen en op alineagrenzen.

Bibliografie

Bangert-Drowns, R.: The word-processor as an instructional tool. A meta-analysis of word-processing in writing instruction. *Review of Educational Research* 63/1 (1993), p. 69-93.

Palmquist, M. & D.E. Zimmerman: *Writing with a Computer*. Needham Heights: Allyn & Bacon, 1999.

Van Waes, L.: *De computer en het schrijfproces. De invloed van de tekstverwerker op het pauze- en revisiegedrag van schrijvers*. Enschede: Universiteit Twente, 1991.

Van Waes, L.: Van schrijfonderzoek naar schrijfonderwijs. *Vonk* 21/4 (maart-april 1992), themanummer 'Schrijfonderwijs', p. 3-16.

T U S S E N D O O R

CENTRUM VOOR DIDACTIEK

Het Centrum voor Didactiek (CvD) van de Universiteit Antwerpen (UFSIA) organiseert de komende maanden de volgende cursussen voor leerkrachten Nederlands uit het secundair onderwijs:

Argumenteren

LEIDING: Michel Couzijn

DATUM: woensdag 14 maart 2001, van 14 tot 17 uur

Luisteren en spreken in het derde jaar

LEIDING: Jan Bonne

DATUM: woensdag 25 april 2001, van 14 tot 17 uur

INSCHRIJVINGEN EN INLICHTINGEN:

UFSIA - Het Brantijser, Centrum voor Didactiek (Miet Oost), Sint-Jacobsmarkt 9-13, 2000 Antwerpen, tel. (03)220 46 82, fax (03)220 46 79, E-MAIL miet.oost@ua.ac.be
Het cursusaanbod is online beschikbaar op <http://www.ufsia.ac.be/IDEA/>